

Kåda

Av Lars Magnusson

f 1922 i Karlstad, f d förvaltare i Svärdsjö och Envikens besparingsskogar. Örtugstagare 1996.
Adress: Åsgatan 14-16, 791 71 Falun.

Lars Magnusson

Den svenska skogsindustrin har under senare år fått alltmer bekymmer med sin råvaruanskaffning. Det finns flera förklaringar till virkesbristen – ja, man kan säga att det finns lika många förklaringar som det finns företagsledare. Men ett är säkert, endera är industrikapaciteten för stor eller också räcker inte den svenska skogsvirkesproduktionen till för den svenska skogsindustrins behov. Stora virkeskvantiteter importeras från utlandet.

En råvara från den svenska skogen har dock med åren helt försvunnit, nämligen kådan. Ja, kåda var under första världskriget en stor artikel och man kan följa kådan som handelsvara många hundra år tillbaka i tiden.

Kåda eller råharts är råvara för framställning av terpentinolja och ren harts. Kådan kom till användning vid vår pappersindustri samt vid fabrikation av shellack och fernissa. I vissa länder gjorde man även transformatorolja av kåda.

De flesta barrträd avger, då barkens innersta lager såras, en seg, aromatisk vätska eller massa som kallas kåda eller råharts. Detta förhållande har man sedan gammalt utnyttjat runt om i världen, inte enbart på barrträd utan alltmer på lövträd för framställning av rågummi. Vid tappning av kåda är principen densamma som vid tappning av rågummi. Olika sorters verktyg och kärl kommer till användning vid kådtappning.

I Mellaneuropa har man sedan gammalt en stor "kådfabrikation" genom kådtappning av barrträd. Det är främst den österrikiska tallen (*Pinus laricion*) och kusttallen (*Pinus maritima*) i Frankrike och Portugal samt den polska tallen som har betydelse för utvinning av kåda. Vid Bayonnes och Girondes flodmynningar utvinns det så kallade Bordeaux-terpentinet. I Tyskland

fanns under 1800-talet en betydande hartsindustri baserad på grankåda men vid sekelskiftet var denna mer eller mindre nedlagd. Även i Amerika sker kådtappning. I sydstaterna växer den lång-barrika gultallen (*Pinus paulustris*) vars kåda är av mycket hög kvalitet.

När första världskriget gjorde att importvägarna på harts stoppades, började man i Sverige undersöka hur man skulle ersätta de uteblivna importkvantiteterna. Försök gjordes med kådtappning på svenska tallen men försöken blev inte så lyckade. Det visade sig nämligen att svensktallen gav mycket lite kåda i jämförelse med sina utländska broderträd. Tappningen av kåda på granträd kunde inte komma på fråga på grund av rötskada. På grova utländska träd kunde man utvinna upp till 9-11 kilo kåda per år och att ett "sår" kunde ge 1,5-2,7 kilo per år. Kådan innehöll omkring 18 procent terpentinolja, 70 procent ren harts, 10 procent vatten och 2 procent föroreningar.

När det visade sig att kådtappningen av svensktallen gav klen utbyte måste man se sig om efter andra vägar för att fylla det uteblivna importbehovet. Uppgifter finns om att det vid denna tid hos pappersindustrin fanns ett behov av 8.000 ton kåda. Vidare behövde ASEA till transformatorolja inte mindre än ett par hundra ton årligen.

Vid tiden för första världskriget startade den första egentliga hartsindustrin i landet, nämligen Skogens kol AB i Kilafors, om man då undantar sulfatfabrikernas biprodukt, hartssåpan. Hartssåpan var till sin sammansättning inte lämpad att ersätta råhartsen. Den innehöll stora mängder fettsyra och var därför oekonomisk som ersättning för råhartsen. Skogens kol använde som råvara vid sin hartsframställning stubbved av tall. Principen för harts-tillverkning var att hartsen i veden extraherades med ett lösningsmedel – sprit – som sedan genom destillation återvanns.

Före sin tid

Professor Gustaf Lundberg skriver i sin reseberättelse år 1917 till finansdepartementet och Statens industrikommission bland annat, att "från skogsbrukssynpunkt sett förefaller givetvis denna metod mest rationell, då man utöver de fördelar för skogsbruket, som medföljer en rationell stubbrytning, erhåller ett värdefullt bränsle från den använda eller bearbetade veden, vilken ved även, om man vill, kan användas för cellulosafremställning". Redan år 1917 insåg alltså Lundberg stubbarnas betydelse för den massavedsförbrukande cellulosaindustrin.

Utöver de trevande försöken som gjordes med kådtappning i landet gjordes med bättre resultat också insamling av så kallad "vildkåda" som genom naturliga eller oavsiktliga skador på trädstammar flutit ut och anhopats under tidernas lopp. Vi skall ha klart för oss att gårdagens skogar såg helt annorlunda ut än dagens.

Svärdsjö-Enviken

Låt oss följa kådplockarna på Svärdsjö-Envikens besparingsskog under första världskriget så gott det nu går.

Under år 1917 bildades Svenska Kådiköpsaktiebolaget som hade till uppgift att inköpa och distribuera kåda inom landet. Efter en kort tid upplöstes kådiköpsbolaget och ett under statskontoll stående inköpsbolag med monopolrätt bildades, nämligen aktiebolaget Kåda i Stockholm.

I en skrivelse av den 2 februari 1918 från Sveriges Skogsägareförbund till Svenska Pappersbruksföreningen i Stockholm framgår bland annat att en överenskommelse om rätt till kådtäkt hade träffats mellan skogsägareförbundet och AB Kåda. Vidare ansåg skogsägareförbundet att avtalet med kådiköpsbolaget av den 17 juni 1917 om maximilönen till "plockarna" om 50 öre per kg kåda var så lågt att

”med densamma någon plockning ej blive verkställd”. Förbundet tillstyrkte en höjning av ”plockarlönen” intill högst 70 öre per kg kåda.

Förbundet tryckte också på att kådplockningsbestämmelserna följdes så att ingen skadegörelse uppstod. Vissa missförstånd hade skett under Svenska Kådiköpsaktiebolagets verksamhet varför träffade bestämmelser mer eller mindre blev ”illusoriska”.

Regler för upphandling av kåda

Aktiebolaget Kåda hade den 4 februari 1918 utarbetat regler för upphandling av kåda där det framgår bland annat att ”Aktiebolaget Kåda anställer i varje socken eller större begränsat område en välkänd person som kådupphandlingsagent, så kallad underombud. Underombudet äger endast upphandla kåda av sådana personer, som genom tillståndsbevis från respektive jordägare styrka sig hava åtkommit kådan på lagligt sätt. För trakter som genom smala skogsskiften eller eljest äro så beskaffade att svårighet finnes att redovisa den insamlade kådan kan en avvägning ske mellan markägarna med ledning av mantal, skattetal eller areal. Samma person får ej samtidigt inneha mer än ett tillståndsbevis”. Underombudet skulle noggrant undersöka kådan med hänsyn till kvaliteten. Kådan skulle i ”möjligaste mån” vara fri från skovelbark och renhetsgraden fick ej understiga 85 procent.

Skulle kådplockare lämna in kåda som inte höll fordringarna på renhet beträffande bark och om misstanke om skadegörelse på växande skog förelåg skulle markägarna underrättas och kådplockningstillståndet omedelbart indragas. Underombudet skulle hålla sitt kådlager och sina ”redovisningsenheter” på ett sådant sätt att kontroll kunde ske.

Kådplockningspriser och ersättning till markägare

Agenten ägde ej, utan att nytt avtal med samtliga jordägare inom socknen därom träffats, till kådinsamlaren utbetala högre ersättning än 70 öre per kg insamlad och avlevererad kåda. Markägarna skulle erhålla en ersättning med 15 öre per kg kåda. Agenten skulle den sista i varje månad till respektive markägare uppgiva de kvantiteter kåda som plockats varefter markägaren kvartalsvis insände räkning till aktiebolaget Kåda. Aktiebolaget Kåda var skyldig att inom 14 dagar betala räkningen.

Vid varje avsändning av kåda skulle agenten till centralombudet avge en specifikation över de skogsägare från vars marker kådan upphandlats varigenom aktiebolaget Kåda, vars räkenskaper stod under offentlig kontroll, bäst erhöll visshet om att markägare fått sin behöriga ersättning.

Kontrakt om kåda

Kontrakt skrevs mellan aktiebolaget Kåda och Svärdsjö-Envikens besparingsskog den 14 februari 1918 om leverans av kåda. Av kontraktet framgår att så länge handel med kåda var föremål för statlig reglering så hade AB Kåda ensamrätt på den insamlade kådan. AB Kåda förband sig att betala 15 öre per kg kåda och betalning skulle ske kvartalsvis.

Så kunde kådplockningen börja. Blev det då plockat någon kåda?

Ja, det blev det och stora kvantiteter också. Äldre minnesgoda personer berättade att man gick ”man ur huse” på ”kådfiske”. Man hade en plåtburk och en liten yxa som redskap. När plåtburken blev full, tömde man den i en säck som man bar med sig. Mesta kådan fick man efter rågångar, i gamla beteshagar och i gammal granskog. Kådan var relativt sett ganska tung så det

gick ibland fort att få några kilo kåda. Det finns uppgifter på att man kunde få en dagsförtjänst på upp till 50 kronor per dag. En stor summa pengar på den tiden.

Av brevväxlingen mellan skogvaktare C E Hedmark och ordförande i allmänningsstyrelsen i Borgärdet framgår att det från och med april till och med juli 1918 plockades 5.097 kg kåda på besparings-skogen i Svärdsjö. Det skulle innebära att man på varje hektar produktiv skogsmark fick 1 till 2 kg kåda. Skulle man i dag kunna plocka så mycket kåda? Säkerligen inte.

Kådcentralombudet i Ockelbo

Kådan från besparings-skogen levererades till kådcentralombudet i Ockelbo. Centralombudet var handlare Magnusson i Ockelbo. Magnusson hade sitt lager i sin affär vid Sundsbron i centrala Ockelbo.

Orsaken till att kådan levererades till Ockelbo och inte till centralombudet i Falun var säkert att man hade bästa frakt-möjligheterna mot Ockelbo. På den tiden fanns det ju järnväg mellan Lilla Björnmossen och Ockelbo. Underombudet för trakten kring besparings-skogen var skogvaktare Hedmark och han hade sin bostad vid järnvägsstationen i Lilla Björnmossen.

Det var därför lättare att skicka kådan till Ockelbo än till Falun.

Det blev en kort men hektisk blomstringstid för kådtakten i våra skogar under första världskriget. Kådplockning är nu ett minne blott och av första världskrigets kådplockare finns inte många kvar som kan minnas denna tid.

Men i dessa tider då många av oss hyser oro för framtidens arbetstillfällen och för bristen på skogsråvara kan professor Lundbergs reseberättelse kanske ge tröst. ”Skulle därtill en mera allmän arbetslöshet, som då och då befarats förestående, men som visserligen inom skogs- och lantbruk hittills långt ifrån varit märkbar, på grund av brist på råvara för vissa industrier eller av andra skäl blivit verklighet, ha vi därjämte i kådtäkt eller hartsindustri åtminstone under närmaste åren ett medel att åstadkomma lönande arbetsförtjänst i mycket stor utsträckning . . .” Ett tips om hur en del råvaru- och arbetslöshetsproblem kan lösas?

Källa: Besparings-skogens arkiv.

Gustaf Lundbergs reseberättelse ingiven till Kungl. finansdepartementet och Statens industrikommision.

